

УДК 159.9: 351.74

П. В. МАКАРЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
заступник начальника з навчально-методичної роботи факультету підготовки фахівців
для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОФЕСІЙНІ УСТАНОВКИ ЯК ОСНОВА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Проаналізовано основні підходи до визначення поняття і структури установок та психологічної готовності до діяльності. Здійснено порівняльний аналіз цих понять і визначено особливості професійних установок. На основі системного аналізу літературних джерел з проблеми дослідження виявлено певну закономірність між взаємозв'язком та ієрархією установок і психологічною готовністю до діяльності. Зроблено висновки про доцільність формування у правоохоронців психологічної готовності до безпосереднього виконання ризиконебезпечних завдань оперативно-службової діяльності через розвиток комплексу професійно важливих якостей, мотивів, знань, умінь, навичок та професійних установок особистості.

Ключові слова: екстремальні ситуації, професійна діяльність, правоохоронець, психологічна готовність, професійні установки.

Makarenko, P.V. (2015), "Professional settings as a basis for psychological readiness of law enforcement officers to work in emergencies" ["Profesiini ustanovky yak osnova psykhologichnoi hotovnosti pravookhorontsiv do diialnosti v ekstremalnykh sytuatsiakh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 109–113.

Постановка проблеми. Професійна діяльність правоохоронців як правило здійснюється в складних, ризиконебезпечних, екстремальних умовах і супроводжується високим рівнем психоемоційного навантаження та необхідністю швидкого психофізіологічного «самовідновлення». В таких умовах ефективність діяльності правоохоронця залежить від рівня сформованості професійних вмінь і навичок, мотивації та установок на виконання службових обов'язків, уміння регулювати власні психічні стани тощо. Їх інтегральним показником виступає психологічна готовність до діяльності в екстремальних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні закономірності діяльності правоохоронців у ситуаціях, пов'язаних з підвищеним психоемоційним напруженням, ризиком, небезпекою для життя і здоров'я, досліджували ряд авторів: В. Г. Андросюк, О. М. Бандурка, В. І. Барко, В. П. Казміренко, Л. І. Казміренко, В. О. Лефтеров, О. В. Тімченко, С. І. Яковенко та ін.

Автори [1; 2] визначають психологічну готовність правоохоронців до діяльності в екстремальних ситуаціях як тісний взаємозв'язок якостей і властивостей особистості, що зумовлюють стан змобілізованості психіки, настроєність на найбільш доцільні, активні та рішучі дії в складних чи небезпечних умовах виконання службових обов'язків.

Структура психологічної готовності працівника правоохоронних органів до діяльності в екстремальних ситуаціях є складним системним утворенням і містить такі необхідні компоненти, як система знань, необхідних для успішного виконання професійної діяльності; наявність умінь та навичок, що відповідають вимогам службової діяльності; адекватна мотивація вибору майбутньої спеціальності та виконання професійних обов'язків і завдань; комплекс професійно важливих якостей, необхідних для обраного виду службової діяльності; особливості світогляду, ціннісні орієнтації, самосвідомість та правосвідомість. Ряд авторів виділяють такі її компоненти [2]:

1) мотиваційний – установка не тільки на найбільш доцільні, активні та рішучі дії, а й на власну безпеку;

2) орієнтаційний – знання про умови й особливості діяльності, способи можливих дій при різних варіантах розвитку подій, необхідні для цього властивості та якості особистості;

3) операційний – навички та вміння реалізації професійних дій;

4) вольовий – самоконтроль, саморегуляція, самообілізація та управління власними діями;

5) оціночний – об'єктивна оцінка ступеня небезпеки ситуації і власної підготовленості для її вирішення, прогнозування можливих результатів, внесення відповідних коректив.

Більшість авторів [1; 2] наголошує на тому, що психологічна готовність є необхідною і обов'язковою умовою для виконання будь-якої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності.

Аналіз проблеми показує, що психологічна готовність не є вродженою характеристикою особистості, вона формується з набуттям досвіду, завдяки наявності позитивного ставлення й установки до обраної діяльності, усвідомленню власних мотивів і потреб тощо. Формування психологічної готовності правоохоронця до професійної діяльності відбувається переважно завдяки наявності відповідної установки на визначену професійну діяльність. Під час навчання, шляхом упровадження спеціальних методів і засобів професійної та психологічної підготовки курсантів ВНЗ МВС, відбувається формування психологічної готовності до правоохоронної діяльності. Тому **метою** нашого дослідження є обґрунтування значення теорії установок для цілеспрямованого формування і розвитку психологічної готовності правоохоронців до діяльності в екстремальних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Низка дослідників відмічає, що поняття психологічної готовності до діяльності тісно пов'язане з поняттям установки, яке слід розуміти як налаштованість суб'єкта на певну діяльність і психічний стан, що передуює виникненню свідомих психічних процесів. Так, М. І. Дьяченко і Л. О. Кандилович [3] на основі власних психологічних досліджень розглядають психологічну готовність як цілісне утворення і визначають її як цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, установки на певну поведінку. На думку цих дослідників, процес формування стану готовності включає:

- 1) усвідомлення власних потреб, вимог суспільства та колективу;
- 2) усвідомлення цілей, досягнення яких приведе до задоволення потреб або виконання поставлених завдань;
- 3) усвідомлення та оцінку умов, у яких буде протікати майбутня діяльність, активізацію досвіду, пов'язаного в минулому з вирішенням завдань подібного плану;
- 4) визначення на основі досвіду й оцінки майбутніх умов діяльності найбільш вірогідних засобів вирішення завдань;
- 5) прогнозування прояву власних інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінку співвідношення власних мож-

ливостей, рівня домагань та необхідності досягнення певного результату;

б) мобілізацію сил відповідно до умов і завдань, самонавіювання у досягненні мети.

Тобто стан психологічної готовності до складних видів діяльності вони розуміють як складну динамічну структуру, що виражає сукупність інтелектуальних, емоційних, мотиваційних та вольових сторін психіки людини у їх співвідношенні із зовнішніми умовами та завданнями, які необхідно вирішувати.

Згідно із Д. М. Узнадзе [4] установка – це цілісний динамічний стан готовності, схильність суб'єкта до сприйняття майбутніх подій і до дій у певному напрямку, що забезпечує усталений цілеспрямований характер протікання відповідної діяльності, є основою доцільної вибіркової активності людини і обумовлюється двома факторами: потребами суб'єкта і відповідною об'єктивною ситуацією. Іншими словами, установка – це психологічна готовність суб'єкта до будь-якого виду діяльності.

Функції установки, її ефекти і зміст розкриваються при вивченні її ролі в регуляції діяльності. Так, установка визначає сталий, послідовний, цілеспрямований характер протікання діяльності, виступає як механізм стабілізації, що дозволяє зберігати її спрямованість у ситуаціях, які постійно змінюються. Як зазначає Ш. О. Надірашвілі [5], установка не виявляє себе в ситуації стабільної повсякденної діяльності, феноменологічно вона виявляється в ситуації невизначеності, перешкод, різкої зміни діяльності.

Установка вважається основним регулятивним механізмом поведінки людини, що визначає спрямованість та вибіркову активність суб'єкта. На думку П. В. Бассіна [6], установка є найважливішим функціональним компонентом будь-якої пристосувальної діяльності та цілеспрямованої поведінки взагалі. Установка виникає при взаємодії індивіда із середовищем, при зіткненні потреби із ситуацією її задоволення. Крім того, установка виступає як результат певної організації попереднього досвіду і стає фактором поведінки. У власних дослідженнях психічної та психофізіологічної адаптації людини Ф. В. Березін [7] показав, що побудова інтегральної поведінки як показник успішної адаптації визначається реалізацією мотивації не безпосередньо у поведінці, а через систему установок, ставлень і рольових структур. Тобто установка виконує функцію інтеграції минулого досвіду в об'єктивній дійсності для реалізації наміченої стратегії поведінки в

задоволенні потреб. Таким чином установка створює психологічну основу пристосування людини до навколишнього середовища та її перетворення залежно від потреб суб'єкта.

Водночас установка може виступати і як фактор, що обумовлює інертність, стереотипність діяльності і конформність особистості та ускладнює пристосування до нових ситуацій. Зокрема, О. Г. Шмельов [8] зазначає, що установка виступає як деякий поведінковий стереотип, що забезпечує пристосувальний характер у рамках певної ситуації при мінімумі пізнавальної активності.

Американський психолог С. Мадді у власній методиці на життєстійкість особистості розглядає останню як систему установок, що мотивують людину перетворювати стресогенні життєві події. Показники життєстійкості в методиці С. Мадді (адаптованій Д. О. Леонтьєвим) [9] розкривають значення системи установок у формуванні готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях. Так, показник залученість – це установка на участь в подіях, що відбуваються; контроль – установка на активність відносно подій життя, навіть якщо вона не гарантує успіх; прийняття ризику – установка стосовно важких або нових подій життя як набуття досвіду, неважливо, позитивного чи негативного. Таким чином, прояв достатнього рівня життєстійкості – це певна система установок та навичок, що перешкоджає виникненню внутрішньої напруги у стресових ситуаціях за рахунок стійкого опанування стресами і сприйняття їх як менш значущих.

Досліджуючи феномен установок, вчені дійшли висновку, що їх необхідно класифікувати на певні типи та види відносно певних об'єктів, явищ, діяльності тощо. Так було виокремлено професійні установки. Аналіз наукових джерел показав, що змістова сутність поняття «професійні установки» трактується як прагнення опанувати професією, досягти в ній успіху, певного статусу; моделювання власної професійної поведінки; психологічна готовність до вирішення професійних завдань тощо.

Професійні установки є інтегральними психологічними утвореннями. За змістом вони належать до смислових установок, що виявляються у ставленні особистості до об'єктів діяльності, які мають особистісний сенс і виникають у ході професійного розвитку. Смислові установки включають інформаційний компонент (погляди людини на світ і образ того, до чого людина прагне), емоційно-оцінний компонент (антипатії і симпатії щодо значущих

об'єктів), поведінковий компонент (готовність діяти стосовно об'єкта, що має особистісний сенс). За своїми психологічними механізмами професійні установки діють на основі мотивації досягнення, виступаючи ієрархічно вищим рівнем, ніж професійні наміри та професійні рішення.

До речі, І. А. Григорьянц, досліджуючи процес підготовки спортсменів до змагань [10], підкреслює важливість формування установки як готовності до успішної реалізації власних потенційних можливостей в конкретному змаганні. На його думку, установка виражає цілеспрямованість особистості спортсмена до власної участі в цьому змаганні і формується у сфері його самосвідомості на основі процесу самооцінювання власних можливостей та їх співвіднесення з конкретними умовами змагання. Так, І. А. Григорьянц наголошує, що цілеспрямоване формування установки до змагання спортсменів, адекватне їх наявним можливостям у конкретних умовах діяльності, є головним педагогічним завданням у вирішенні проблеми готовності. Формування й актуалізація установки до змагання відбувається в умовах активної орієнтовної діяльності, основними факторами якої є психічна напруга і психічна стійкість.

Змістовними, на нашу думку, є виділення методологічних завдань формування готовності:

1) формування у спортсмена (команди) установки на змагання як спрямованості на досягнення певного результату в конкретних умовах змагання;

2) підвищення мобілізаційних здібностей спортсменів та їх психічної стійкості, виходячи з умов конкретного змагання [10].

Науковець підкреслює важливість організації підготовки перед змаганнями і власне педагогічну діяльність (діяльність тренера) під час змагань. Нам би хотілось зазначити, що дослідження І. А. Григорьянца розкривають важливість установки як психологічного утворення з підвищення мобілізаційних здібностей та необхідної умови формування психічного стану «готовності» суб'єкта.

Слід зазначити, що проблемам психологічних особливостей та процесу формування професійних установок правоохоронців на сьогодні в Україні належна увага не приділялася. З останніх досліджень варто відзначити наукову роботу Е. В. Шеховцової щодо вивчення особливостей розвитку професійних настановлень майбутніх правоохоронців у процесі фахової підготовки [11]. Так, автором було

визначено, що специфікою професійних настановлень майбутніх правоохоронців є змістова наповненість їх структурних компонентів, а саме: 1) у когнітивному компоненті – сформованість системи професійних уявлень, знань і думок курсантів щодо особливостей майбутньої професійної діяльності; усвідомлення сутності професійно-правової етики працівника міліції, потреба в особистісно-професійних досягненнях; 2) в емоційному компоненті – наявність симпатії або антипатії до професійної діяльності правоохоронця; ставлення до себе, колег та професійного середовища працівника міліції; ставлення до себе як до професіонала; 3) у поведінковому – особливості поведінки на службі й у побуті, турбота про професійну чесність і суспільну репутацію правоохоронця; професійні наміри, готовність до здійснення професійно-морального вчинку і виправданого ризику, особливості процесів саморегуляції. Крім того, визначено, охарактеризовано та розроблено структурну схему розвитку професійних настановлень правоохоронців у процесі фахової підготовки.

Отже, аналіз структури та функцій установок і психологічної готовності до діяльності вказує на певну закономірність в їх взаємозв'язку та ієрархії. Потреба, набуваючи особистісного сенсу, формує мету і створює цілісний особистісний стан, готовність до поведінки, що задає на-

прямок активності і спрямовує її на задоволення потреби. Людина мобілізує власні зусилля і вибудовує готовність до певної поведінки. Тобто установка розглядається як вибіркова активність суб'єкта у будь-якому виді діяльності, як готовність до цієї діяльності, як зв'язок з потребою, що виконує спрямовуючу та регулюючу поведінку функцію.

Виходячи з вище зазначеного, можна зробити **висновки**, що існує зв'язок між психологічною готовністю правоохоронця до діяльності в екстремальних ситуаціях та професійними установками. Завдяки психологічній підготовці, ще до безпосереднього виконання ризиконебезпечних завдань оперативно-службової діяльності, у працівників ОВС формується психологічна готовність, тобто система психологічних якостей, що визначають потенційну можливість переборювати труднощі й успішно виконувати завдання. Складовими готовності до службової діяльності в ОВС є комплекс мотивів, професійних знань, умінь, навичок та установок особистості і достатній рівень розвиненості професійно важливих якостей.

Перспективою подальших досліджень є розробка системи методів цілеспрямованого формування та розвитку професійних установок з метою підвищення психологічної готовності правоохоронця до діяльності в екстремальних ситуаціях.

Список використаних джерел

1. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України : наук.-практ. посіб. / О. М. Бандурка, В. С. Венедиктов, О. В. Тімченко, В. С. Христенко. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. – 319 с.
2. Формування психологічної готовності працівників органів внутрішніх справ до дій в екстремальних ситуаціях затримання озброєного злочинця : наук.-практ. посіб. / [В. П. Казміренко, Л. І. Казміренко, Д. О. Александров та ін.]; за заг. ред. В. В. Коваленка. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 96 с.
3. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : БГУ, 1976. – 176 с.
4. Узнадзе Д. Н. Теория установки / Д. Н. Узнадзе. – М. ; Воронеж : Ин-т практ. психологии ; МОДЭК, 1997. – 448 с. – (Психологи Отечества).
5. Надирашвили Ш. А. Установка и деятельность / Ш. А. Надирашвили ; АН ГССР, Ин-т психологии им. Д. Н. Узнадзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1987. – 361 с.
6. Бассин Ф. В. Проблема бессознательного / Ф. В. Бассин. – М. : Медицина, 1968. – 468 с.
7. Березин Ф. В. Психологическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф. В. Березин. – Л. : Наука, 1988. – 270 с.
8. Шмелев А. Г. Психодиагностика личностных черт / А. Г. Шмелев. – СПб. : Речь, 2002. – 480 с.
9. Мадди С. Тест жизнестойкости [Електронний ресурс] / С. Мадди ; адапт. Д. А. Леонтьева. – Режим доступу: <http://psycabi.net/testy/563-test-zhiznestojkosti-metodika-s-maddi-adaptatsiya-d-a-leonteva>.
10. Григорьянц И. А. Проблема готовности и организации предсоревновательной подготовки в гимнастике / И. А. Григорьянц // Теория и практика физической культуры. – 2001. – № 8. – С. 22–26.
11. Шеховцова Е. В. Особливості розвитку професійних настановлень правоохоронців в процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Шеховцова Есмiра Вадимiвна. – Харків, 2014. – 20 с.

Надійшла до редколегії 13.05.2015

МАКАРЕНКО П. В. ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ УСТАНОВКИ КАК ОСНОВА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ К ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ

Проанализированы основные подходы к определению понятия и структуры установок и психологической готовности к деятельности. Осуществлён сравнительный анализ этих понятий и определены особенности профессиональных установок. На основе системного анализа литературных источников по проблеме исследования выявлена определённая закономерность между взаимосвязью и иерархией установок и психологической готовностью к деятельности. Сделаны выводы о целесообразности формирования у правоохранителей психологической готовности к непосредственному выполнению рискованных задач оперативно-служебной деятельности с помощью развития комплекса профессионально важных качеств, мотивов, знаний, умений, навыков и профессиональных установок личности.

***Ключевые слова:** экстремальные ситуации, профессиональная деятельность, правоохранитель, психологическая готовность, профессиональные установки.*

MAKARENKO P. V. PROFESSIONAL SETTINGS AS A BASIS FOR PSYCHOLOGICAL READINESS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS TO WORK IN EMERGENCIES

The main approaches in determining the concept and structure of settings and psychological readiness to activities are analyzed. The comparative analysis of these concepts is realized; peculiarities of professional settings are defined. It is indicated that professional settings have three-component structure and according to the content belong to semantic settings, which are manifested in an individual's attitude to the objects of professional activity and have personal sense. The article's objective is to ground the meaning of the theory of settings for purposeful formation and development of psychological readiness of law enforcement officers to work in emergencies.

Based on a systematic analysis of the literature concerning the issue of the research the author has revealed the presence of certain patterns between the relationship and hierarchy of settings and psychological readiness for the activity. The setting is studied as a selective activity of a subject in any form of activity, as readiness for such activity, as relation with the need that performs guiding and regulating function of the behavior. It is demonstrated that the problem of psychological characteristics and the process of forming professional settings of law enforcement officers in legal psychology remains not enough studied.

It is concluded that there is the expediency of the formation of psychological readiness of law enforcement officers to direct fulfillment of the tasks related to risk within operative and service activity through the development of complex professionally important qualities, motives, knowledge, skills and professional settings of an individual. The author has offered further development of a system of methods of purposeful formation and development of professional settings to improve the psychological readiness of law enforcement officers to work in emergencies.

***Keywords:** emergencies, professional activity, law enforcement officer, psychological readiness, professional settings.*